

**ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

СИЛАБУС

ВИСТАВКОВО-ГАЛЕРЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І АРТ-КУРАТОРСТВО

Ступінь вищої освіти:	перший (бакалаврський)
Галузь знань:	03 Гуманітарні науки
Спеціальність:	034 Культурологія
Освітньо-професійна програма:	Культурологія
Освітня кваліфікація:	Бакалавр культурології
Професійна кваліфікація:	Фахівець з аналітики культури та креативних індустрій

ЗАТВЕРДЖЕНО
Протокол
засідання кафедри культурології
№ 1 від «1» вересня 2021 р.

I. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	Галузь знань: 03 Гуманітарні науки Спеціальність: 034 Культурологія Освітня програма: Культурологія Освітній рівень: Бакалавр	Нормативна
Кількість годин / кредитів 120/4		Рік навчання – 4 курс
		Семестр - 7 семестр
		Лекції – 18 год.
ІНДЗ: немає		Практичні (семінарські) – 20 год.
		Самостійна робота - 74 год.
	Консультації - 8 год.	
		Форма контролю: екзамен
Мова навчання		Українська

II. Інформація про викладача

Прізвище, ім'я та по батькові: **Головей Вікторія Юріївна**

Науковий ступінь: **доктор філософських наук**

Вчене звання: **професор**

Посада: **завідувач кафедри культурології, професор**

Контактна інформація: **067 3343073,**

golovey.viktoriya@eenu.edu.ua

Дні занять: вересень-грудень 2021

З розкладом можна ознайомитись на офіційному сайті ВНУ імені Лесі Українки, зокрема за посиланням <https://vnu.edu.ua/uk/articles/testoviy-dostup-case-files-collection>

III. Опис дисципліни

1. Анотація курсу.

Навчальний курс «Виставково-галерейна діяльність і арт-кураторство» є складовою циклу дисциплін професійної підготовки бакалаврів культурології. Програма курсу передбачає вивчення теоретичних та практично-організаційних основ виставково-галерейної діяльності, її структури й типології, а також ознайомлення з оптимальними напрямками її розвитку та ефективними формами кураторського менеджменту; формування розуміння виставкової та галерейної справи як організаційно-творчої діяльності, спрямованої на популяризацію культури і розвиток креативного потенціалу особистості. Цей курс сприятиме глибшому розумінню проблем

збереження і презентації творів мистецтва, особливостей їх експонування, художньо-естетичної цінності та ринкової вартості.

Зміст курсу. Мистецтво та його експонувальна цінність. Еволюція форм експонування мистецтва в контексті історії культури. Структура та типологія форм сучасної виставково-галерейної діяльності. Принципи розробки концепції виставки, ярмарки, арт-галереї. Економічні, соціальні, політичні, ідеологічні чинники виставкової та галерейної діяльності. Специфіка сучасного арт-ринку. Маркетингова складова в організації виставок, ярмарок та галерей як елементів арт-ринку. Системний підхід до проектування виставково-галерейної діяльності. Основні типи виставок, специфіка ярмаркової діяльності. Особливості організації та функціонування сучасних арт-галерей. Специфіка експонування традиційного, класичного та сучасного мистецтва (у т.ч. медіа-мистецтва). Функції куратора. Особливості взаємодії художник – куратор – критик.

2. Пререквізити

Вивчення курсу передбачає використання знань, набутих із таких навчальних дисциплін як «Культура європейського Відродження», «Культура Нового часу», «Медіакультура», «Естетика та культурологія мистецтва», «Культура постмодерну» та ін.

3. Мета і завдання навчальної дисципліни.

Метою викладання навчальної дисципліни є вивчення і систематизація сучасних форм менеджменту у сфері виставково-галерейної діяльності та арт-кураторства. Основними завданнями вивчення дисципліни є опанування знань про структуру, функції та способи організації виставково-галерейної діяльності, ознайомлення із оптимальними напрямками її розвитку та ефективними формами менеджменту, функціями арт-куратора.

4. Результати навчання (компетентності).

Вивчення навчальної дисципліни формує у студентів такі професійні загальні компетенції (ЗК):

ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 4. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 5. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).

ЗК 6. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК 7. Здатність працювати автономно.

ЗК 8. Здатність працювати в команді.

ЗК 12. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі

знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Фахові компетенції (ФК)

ФК 2. Здатність визначати ступінь цінності та унікальності об'єктів культури у українському та міжнародному контекстах.

ФК 4. Здатність розуміти та інтерпретувати джерела культури (писемні, речові, візуальні) з урахуванням різних контекстів (історичного, соціального, антропологічного, політичного, релігійного, екологічного тощо).

ФК 5. Здатність використовувати різноманітні джерела інформації та методологічний апарат культурології для виявлення, аналізу культурних потреб суспільства.

ФК 8. Здатність створювати аналітичні звіти, розробляти рекомендації та генерувати проекти (культурно-мистецькі, художні та дозвілєві) щодо об'єктів професійної діяльності, використовуючи актуальну нормативну основу.

ФК 9. Здатність оцінювати матеріальну та духовну цінність об'єкта культурної спадщини різних історичних періодів та географічних ареалів.

ФК 10. Здатність популяризувати знання про культуру та поширювати інформацію культурологічного змісту використовуючи сучасні інформаційні, комунікативні засоби та візуальні технології.

ФК 11. Здатність організувати культурні події, використовуючи сучасні методи та технології.

ФК 12. Здатність дотримуватися стандартів професійної етики та міжкультурної комунікації. Здатність до критичного усвідомлення варіативності культурологічних знань та навичок відповідно до завдань та специфіки конкретної ситуації і соціокультурних умов.

ФК 13. Здатність до професійної взаємодії з представниками інших спеціальностей, а також залучення до розв'язання культурних проблем представників громадськості.

ФК 14. Опанування теоретичних та практичних основ розвитку культурних і креативних індустрій, передусім, івент-менеджменту, арт-кураторства, екскурсійної та музейно-галерейної діяльності.

ФК 15. Здатність до пошуку інноваційних способів розв'язання актуальних суспільних проблем на основі системного розуміння розмаїття культурних норм та специфіки актуальних соціокультурних процесів.

ФК 16. Здатність аналізувати специфіку Волині як пограничного регіону в етнокультурологічному та полікультурному контекстах.

А також досягаються визначені Освітньою програмою **програвні результати навчання (ПРН):**

ПРН 5. Збирати, упорядковувати та аналізувати інформацію щодо культурних явищ, подій та історико-культурних процесів.

ПРН 6. Виявляти, перевіряти та узагальнювати інформацію щодо різноманітних контекстів культурної практики, визначати ступінь їх

актуальності із застосуванням релевантних джерел, інформаційних, комунікативних засобів та візуальних технологій.

ПРН 8. Інтерпретувати культурні джерела (речові, друковані, візуальні, художні) з використанням спеціальної літератури та визначених методик, аргументовано викладати умовиводи щодо їх змісту.

ПРН 12. Обґрунтовувати, розробляти та реалізовувати культурні події та проекти з дотриманням законодавства та у відповідності до визначених мети та завдань.

ПРН 18. Здатність моніторити соціокультурний потенціал та креативний ресурс Волині з метою налагоджування транскордонного співробітництва та міжкультурної взаємодії.

У контексті формування вищезазначених професійних компетентностей студенти мають

- знати структуру та типологію форм сучасної виставково-галерейної діяльності;
- економічні, соціальні, політичні та ідеологічні чинники організаційної роботи у цій сфері; принципи розробки концепції виставки, ярмарки, арт-галереї;
- знати функції арт-куратора та особливості взаємодії художник – куратор – критик;
- аналізувати специфіку сучасного арт-ринку;
- застосовувати системний підхід до проектування виставково-галерейної діяльності;
- розробити маркетингову стратегію організації виставок, ярмарок та галерей;
- володіти практичними навичками застосування сучасних мультимедійних технологій арт-презентації.

5. Структура навчальної дисципліни.

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лекц.	Практ.	Сам. роб.	Конс.	*Форма контролю / Бали
Змістовий модуль 1. Структура і типологія виставково-галерейної діяльності.						
Тема 1. Мистецтво та його експонувальна цінність.	19	2	4	12	1	ДС/6
Тема 2. Структура і принципи типології сучасної виставково-галерейної діяльності.	20	4	2	12	2	РМГ/6

Тема 3. Специфіка експонування традиційного, класичного та сучасного мистецтва.	19	2	4	12	1	РМГ/6
Разом за модулем 1	58	8	10	36	4	18
Змістовий модуль 2. Особливості організації та управління виставково-галерейною справою.						
Тема 4. Принципи розробки концепції функціонування виставки, ярмарки, арт-галереї.	21	4	4	12	1	ДС/3 РМГ/3
Тема 5. Маркетингова складова в організації виставок, ярмарок та галерей як елементів арт-ринку.	18	2	2	12	2	РМГ/4 ТР/4
Тема 6. Функції арт-менеджера, особливості взаємодії художник – куратор – критик.	23	4	4	14	1	РМГ/4 ТР/4
Разом за модулем 2	62	10	10	38	4	22
Види підсумкових робіт						Бал
Презентація						30
Проект						30
Всього годин / Балів	120	18	20	74	8	100

*Форма контролю: ДС – дискусія, РМГ – робота в малих групах, ТР – тренінг та ін.

6.1. Завдання для самостійного опрацювання.

Самостійна робота студентів з курсу «Виставково-галерейна діяльність і арт-кураторство» включає опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу, підготовку до виступів на семінарах, вивчення тем або питань, що не розглядаються в курсі лекцій, основних теоретичних джерел з кожного змістовного модуля. Нижче наводяться орієнтовні завдання для самостійної роботи студентів.

Тема 1. Мистецтво та його експонувальна цінність

1. Проаналізувати причини кризи традиційних форм образотворчості.
2. Опрацювати теоретичні основи лекційного матеріалу, зокрема, фрагменти книги: Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. – М., 1985. – С. 12-21, 77-84, 148- 169.

Тема 2. Структура і типологія сучасної виставково-галерейної діяльності

1. Підготувати інформацію про структуру й типологію виставкової діяльності одного з провідних художніх музеїв світу.
2. Проаналізувати досвід виставкової діяльності Луцької картинної галереї.
3. Охарактеризувати структуру постійної експозиції МСУМК.

Тема 3. Специфіка експонування традиційного, класичного та сучасного мистецтва

1. Охарактеризувати особливості експонування таких різновидів сучасних арт-практик як інсталяція, гепенінг, інвайронмент, акціонізм.
2. Ознайомитися з особливостями експозиції творів сучасного мистецтва у виставковому залі Волинської спілки художників.

Тема 4. Принципи розробки концепції функціонування виставки, арт-галереї

1. Проаналізувати складові підготовчого етапу створення художньої експозиції.
2. Знайдіть інформації про успішні виставкові проекти на сайтах <http://artukraine.com.ua>, www.pinchukartcentre.org, <https://msumk.com/>
3. Розробити власний проект художньої виставки (галереї).

Тема 5. Маркетингова складова в організації виставок, ярмарок та галерей як елементів арт-ринку

1. Проаналізуйте суперечливий стан вітчизняного арт-ринку та його регулятивно-правову базу.
2. Зберіть матеріали про передовий досвід маркетингової діяльності українських арт-галерей.
3. Зробіть вибірку публікацій газети «Дзеркало тижня» за 2015-2020 рр., присвячених художньо-виставковій діяльності в Україні.

Тема 6. Функції арт-менеджера та куратора галереї

1. Дайте порівняльну характеристику функцій арт-менеджера і куратора у сфері виставково-галерейної діяльності.
2. Проаналізуйте фактори формування іміджу арт-галереї.

3. Запропонуйте креативні форми інформаційної підтримки та просування галереї.

IV. Політика оцінювання

Політика викладача щодо студента. Відвідування занять студентами є обов'язковими, допускаються пропуски занять з поважних причин (хвороба студента, сімейні обставини тощо).

Теми пропущених занять повинні бути відпрацьовані студентом самостійно і здані викладачу у вигляді індивідуальних завдань. Якщо студент має вагомі причини, що не дозволяють йому систематично відвідувати заняття, він може перейти на вільний графік з дозволу декана факультету.

Політика щодо академічної доброчесності. Підготовані студентом індивідуальні завдання (*проблемні завдання, реферати, творчі роботи, есе*) мають продемонструвати поглиблене вивчення джерел, змістовність і глибину розкриття теми, творчий підхід і самостійність мислення, оригінальність висновків. За потреби студент може отримати консультацію у викладача у позааудиторний час. Студенти мають дотримуватись етичних норм академічної доброчесності та не допускати обману й академічного плагіату. Під академічним плагіатом розуміється оприлюднення (частково або повністю) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення текстів інших авторів без відповідного посилання (цитування). подання робіт, які є не вашими особистими розробками, копіювання чужих ідей без відповідного цитування.

Політика щодо дедлайнів (крайній термін) та перескладання. Підсумковий іспит проводиться в терміни, визначені деканатом у 1-му семестрі. Студентам, що не з'явилися на екзамен з поважних причин дозволяється перескладання в інший термін, встановлений деканатом. Третя й остання спроба складання заліку відбувається за присутності комісії з трьох викладачів, яких визначає деканат, включаючи викладача, який викладав дисципліну.

Методи та засоби діагностики успішності навчання

Поточний контроль, завданням якого є перевірка студентами вивченого матеріалу, визначення ступеня його засвоєння, вироблення навчальних та дослідницьких навичок, формування вміння самостійної роботи з культурологічними джерелами та спроможності їх осмислення і інтерпретації; а також вироблення навичок письмової та усної самопрезентації.

Поточний контроль здійснюється за такими напрямками:

- ✓ контроль за систематичністю та активністю роботи на семінарських заняттях (усне та письмове опитування);
- ✓ контроль за виконанням завдань для самостійного опрацювання поза рамками аудиторних занять (індивідуальні співбесіди);
- ✓ контроль за рівнем засвоєння та творчого опрацювання у вигляді контрольних завдань.

Проміжний модульний контроль здійснюється у формі написання контрольних робіт, або ж презентацій, розробки власного проєкту. На модульну контрольну роботу виносяться питання, розглянуті під час вивчення змістового модуля на лекціях, семінарах і самостійно.

**Максимальна кількість балів,
яку може отримати студент за види навчальних робіт:**

Практичні заняття – (участь у дискусії – 3 бали, робота в малих групах , відповідь на питання – 4 бали, участь у тренінгу – 4 бали) – 32 бали;
модульна контрольна робота №1, або презентація креативного досвіду галерейного менеджменту – 30 балів;
модульна контрольна робота №2, або презентація власного проєкту – 30 балів.

Заохочувальні бали за наукову роботу:

За рішенням кафедри студентам, які брали участь у науково-дослідній роботі – роботі конференцій, студентських наукових гуртків та проблемних груп, підготовці публікацій, були учасниками олімпіад, конкурсів тощо можуть нараховуватися додаткові бали: до 10 балів. Участь у роботі наукової конференції – до 5 балів (за отримане призове місце – 10 балів); участь у Всеукраїнській студентській олімпіаді – 5 балів (за отримане призове місце – 10 балів); наукова публікація: тези – 5 балів, стаття – до 10 балів.

Критерії оцінювання:

Практичних занять:

- змістовність, глибина висвітлення проблеми;
- логічна послідовність викладу матеріалу;
- підкріплення викладу конкретними прикладами;
- власна точка зору на проблему;
- засвоєння категоріального апарату;
- опрацювання джерел з теми заняття;
- вміння зробити висновки, узагальнення;
- активна участь в обговоренні та дискусіях.

Самостійної та індивідуальної роботи (проблемні завдання, творчі роботи, презентації, проєкти):

- поглиблене вивчення джерел,
- актуальність та складність обраної проблеми;
- змістовність, глибина розкриття теми;
- дотримання принципів академічної доброчесності;
- форма презентації;
- творчий підхід, самостійність мислення.

V. Підсумковий контроль

Формою підсумкового семестрового контролю є екзамен. Метою екзамену є контроль сформованості професійних компетентностей, необхідних для виконання професійних обов'язків. Якщо сума балів за поточні оцінки, презентації та власний проєкт становить не менше 75 балів,

то за згодою студента вона може зарахуватися як підсумкова оцінка з дисципліни. У протилежному випадку, або за бажанням підвищити рейтинг, студент складає екзамен. При цьому бали, набрані за результатами модульних контрольних робіт анулюються. Екзамен складається в усній формі. Студенти в довільному порядку отримують екзаменаційний білет, у якому сформульовано 2 питання (по одному питанню з кожного модулю) і дають відповіді на питання білету. Повна відповідь на одне питання білету оцінюється максимально в 30 балів.

Критерії оцінювання відповіді на питання екзаменаційного білету:

- Повна правильна відповідь – 27-30 балів;
- Неповна правильна відповідь – 22-26 балів;
- Відповідь частково правильна – 18-21 балів;
- Відповідь зі значними похибками – 11-17 балів;
- Відповідь неправильна – 1-10 балів;
- Відповідь відсутня – 0 балів.

Отримані бали за відповіді на питання екзаменаційного білету додаються до балів, отриманих упродовж поточного семестрового навчання (макс. 40 балів), і так формується підсумкова оцінка з предмету.

Екзаменаційні питання

1. Мистецтво та його експонувальна цінність.
2. Еволюція поняття мистецтва та історична зміна його соціокультурних функцій.
3. Поняття художнього стилю, художнього напрямку, художньої манери.
4. Історична еволюція стилів європейського мистецтва.
5. Форми експонування мистецтва в контексті історії культури (печера, храм, музей, галерея, віртуальна галерея).
6. Соціокультурний контекст колекціонування творів мистецтва і створення художніх музеїв.
7. Принципи класифікації мистецтва.
8. Художні музеї в сучасному світі.
9. Художні музеї і галереї в Україні.
10. Художній музей і художня галерея: спільне і відмінне.
11. Художні музеї в сучасному світі.
12. Художні музеї і галереї в Україні.
13. Віртуальні галереї мистецтва.
14. Соціокультурні функції художнього музею, арт-галереї.
15. Структура і принципи формування мистецьких колекцій.
16. Критерії типологізації галерейної діяльності з урахуванням напрямку роботи галерей.
17. Структура і типологія сучасної виставково-галерейної діяльності.
18. Некомерційні галереї – центри сучасного мистецтва.
19. Особливості презентації творів традиційного мистецтва.
20. Експонування класичного мистецтва.
21. Проблеми презентації творів сучасного мистецтва.

22. Специфіка експонування медіа-мистецтва.
23. Принципи розробки концепції художньої виставки.
24. Правові, економічні основи та соціокультурні чинники організації та управління виставково-галерейною справою.
25. Концепція функціонування арт-галереї.
26. Особливості функціонування музеїв і галерей актуального мистецтва.
27. Стратегії менеджменту художньої галереї.
28. Інформаційно-медійне забезпечення діяльності арт-галереї.
29. Підготовка виставкової площі та оформлення просторової структури експозиції.
30. Креативний досвід
31. Маркетингова складова в організації виставок, ярмарок та галерей як елементів арт-ринку.
32. Організація реклами художньої галереї.
33. Креативний досвід музейно-галерейного менеджменту: світовий і вітчизняний вимір.
34. Художні музеї і галереї Волині.
35. Особливості світового арт-ринку.
36. Художній ринок в сучасній Україні.
37. Логіка ціноутворення в умовах сучасного арт-ринку.
38. Особливості продажу і покупки мистецтва через аукціон.
39. Організація реклами художньої галереї.
40. Проблема кадрового забезпечення виставково-галерейної діяльності.
41. Функції арт-менеджера та куратора арт-галереї.
42. Особливості взаємодії «художник – куратор – критик».

VI. Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 – 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 – 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

VII. Рекомендована література

Основна література:

1. Алексеєнко І. Галерейний бізнес в Україні // Бізнес № 27 (546). – 07 липня. – 2013. – С. 3-4.
2. Бабков В. Галерейный бизнес: как покупать и продавать искусство. – М., 2008.

3. Бурлака В. Фігуративний живопис кінця 1980-х – початку 2000-х років: тенденції розвитку // Сучасне мистецтво. Зб-к Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Вип. І. – К., 2004.
4. Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. – М., 1985.
5. Все, що потрібно знати про арт-кураторство. Сучасні українські куратори // <https://kyiv.gallery/statii/vse-scho-potribno-znaty-pro-art-kuratorstvo-suchasni-ukrainski-kuratory>
6. Головей В.Ю., Столярчук Н.М. Українські художні музеї та галереї в часи пандемії: новий досвід культурного менеджменту. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2020. Вип. 35. С. 168–174.
7. Глотов М.Б. Менеджмент в художественной культуре. – М., 2018.
8. Гройс Б. Комментарии к искусству. – М., 2003.
9. Карнак А. Формування експертної думки в мистецтві // Сучасне мистецтво: Наук. зб. – К., 2006. – № 3. – С. 147-154.
10. Командышко Е.Ф. Арт-менеджмент: специфика, проблемы, перспективы развития. – М: ИХО РАО, 2009.
11. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття. – К., 2002.
12. Петрова О. Арт-ринок в Україні // Дзеркало тижня. – № 34 (151). – 23 - 29 серпня 2017.
13. Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії. – К., 2004.
14. Прилашкевич Е.Е. Этика куратора // Обсерватория культуры: информационно-аналитический журнал. – М., 2008. – № 5. – С. 54-58.
15. Смольский Б., Маурер О. Маркетинг в современном галерейном бизнесе. – СПб., 2009. – С. 17-34.
16. Соловйов О. «Комплекс мумії», або Сеанс синестезії (контекстуальні нотатки) // Сучасне мистецтво: Наук. зб. – К., 2006. – № 3. – С. 32-36.
17. Торнтон, Сара. Семь дней в искусстве. М., 2014. (Вступ і 1 розділ «Аукціон»)
18. Фрай М. Словарь современного искусства. Стаття «куратор». URL: <http://azbuka.gif.ru/alfabet/k/curator>.
19. Холмогорова О.В. Кураторские стратегии // Художественная культура XX века: развитие пластических искусств: сб. ст. – М., 2012. – С.335-351.
20. Golovei V., Stoliarchuk N., Prigoda T. Culture, Arts and Media During and Post the Covid-19 Pandemic. European Journal of Transformation Studies 2020, Vol. 8, Supplement 1, 55–81.

Додаткова література:

1. Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама. М., 1995.
2. Бычков В.В. Искусство нашего столетия. ПОСТ-адекватности // КорневиЩЕ ОБ. Книга неклассической этики. – М., 1998. – С. 111-186.

3. Гусаченко В.В. Трансгрессии модерна. Харьков, 2002.
4. Красильников Ю.Д. Методика социально-культурного проектирования: Учебное пособие. М., 1992. 162 с.
5. Новиков Б.В., Синюк Г.Ф., Круш П.В. Основы адміністративного менеджменту: Навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 560с.
6. Мечнікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч.посіб. К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. 214с.
7. Поплавський М.М. Менеджер культури: Підручник. К.: МП «Леся», 1996. 416с.
8. Фірсова С.Г., Ситницький М.В. Маркетинг у сфері культури. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. 80 с.

Інтернет-ресурси:

<http://artukraine.com.ua>
www.pinchukartcentre.org
<http://www.artmanager.ru/>
<https://kyiv.gallery>
<https://msumk.com/>